

İnsanı havalandırıp baş aşağı felâkete atan şöyle bir hâl var...

“İ’lem eyyühe’l-aziz! İnsanı havalandırıp baş aşağı felâkete atan şöyle bir hâl var:”

“İstihkak nazara alınmayarak, Hakkın takdiri hakkında tefrit veya ifrat yapılır. Ve kuvvetine, kıymetine bakılmayarak küçük veya büyük bir yük altına alınır gibi gayr-ı insanî haller insanı insaniyetten düşürür, ya zulme, veya kizbe sevkeder.”

“Meselâ, bir fırka askerinin mümessili bir nefer, bütün askerlik umûrunu bilmek veya bir katre sudaki timsalinden, şemsin azametini göstermek talebinde bulunmak, en yüksek bir insafsızlıktır. Çünkü vasıfla ittisaf arasında fark vardır. Meselâ, Katredeki timsal, şemsin evsâfını gösterir; ama o evsafla muttasıf olamaz.”

Cümle cümle anlamaya çalışalım.

İ’lem eyyühe’l-aziz! İnsanı havalandırıp baş aşağı felakete atan şöyle bir hal var: İstihkak nazara alınmayarak Hakk’ın takdiri hakkında tefrit veya ifrat yapılır.

İnsanı yerinden eden, dengesini bozan ve baş aşağı felakete sürükleyen çok temel bir hata vardır.

İstihkak: Bir varlığın, kişinin, hak ettiği ölçüdür. İstihkak birşeyin kapasitesi, konumu, vazifesi, taşıyabileceği yüküdür. **Allah’ın bir mahlûkuna verdiği istidat ya mecazî olarak, bir hak gibidir** ve o istidadın hakkı ne ise kendisine verilecektir ve verilir. Göze görme istidadı verildiğinden onun hakkı olan ışık kendisine verilir. Kaplana pençe verilmişse cesaret verilir. Kuşa kanat takılmışsa uçmak verilir...

İnsan nerede yanılıyor?

İnsan, Allah'ın koyduğu bu hassas ölçüyü bırakıyor; yerine kendi duygularını ve eğilimlerini ölçü yapıyor. Kendi öfkesine, kendi sevgisine, kendi korkusuna, kendi ideolojisine göre hüküm veriyor. Böylece ilâhî mizan yerine **nefsî bir terazi** kurmuş oluyor.

Tefrit ve ifrat burada başlıyor. Tefrit, bir şeyi hak ettiğinden küçük görmek, küçümsemektir.

Ifrat ise bir şeyi hak ettiğinden fazla büyütmek, abartmaktır. İnsan, Allah'ın koyduğu ölçüyü terk edip kendi keyfî terazisiyle tarttığında şu iki hatadan birine mutlaka düşer: Ya küçüğü büyük zanneder, ya da büyüğü küçük görür.

Ve kuvvetine, kıymetine bakılmayarak küçük veya büyük bir yük altına alınır gibi gayr-ı insanî haller insanı insaniyetten düşürür, ya zulme veya kizbe sevk eder.

Bir kimseye **kuvveti ve kıymeti dikkate alınmadan**, ya taşıyamayacağı kadar büyük bir yük yüklenmesi yahut taşıyabileceği bir vazifenin ondan esirgenmesi; insana yakışmayan hâllerdir. Bu tür muameleler, insanı **insaniyet çizgisinden aşağı düşürür** ve onu mutlaka yanlış bir yola sürükler.

Çünkü böyle bir durumda insan iki sonuçtan birine mahkûm olur: Ya **zulme**, ya da **kizbe**.

Zulüm, bir varlığa taşıyamayacağı bir yükü yüklemek yahut taşıyabileceği bir hakkı ondan mahrum bırakmaktır. Yani ölçüyü bozmak, dengeyi ihlâl etmektir.

Bu ölçü bozulduğunda insan, ya başkasına haksız bir yük bindirerek **zalim olur**; ya da kendisine yüklenen veya kendisinden beklenen şeyi karşılayamadığı için **yalana sapar**. Olduğundan farklı görünmeye, uydurmaya, gerçeği eğip bükmeye başlar.

Neticede adalet kaybolur, doğruluk zedelenir. Çünkü insan, Allah'ın koyduğu **istihkak ölçüsüne göre değil**, keyfî beklentilere göre muamele görmüştür. İşte bu hâl, insanı ya **zulme iten**, ya da **kizbi doğuran** temel sapmadır.

Mesela, bir fırka askerinin mümessili bir nefer, bütün askerlik umûrunu bilmek;

Mesela bir orduda, bir fırkayı temsilen bulunan sıradan bir neferi düşünelim. Bu nefer, yalnızca **kendi vazifesiyle** mükelleftir; ne gücü, ne konumu, ne de vazifesi bütün askerlik işlerini kuşatmaya elverişlidir.

Şimdi bu neferden şunlar istense: Bütün harp planlarını bilmesi, bütün savaş stratejilerini

çözmesi, alınan her karardan mesul tutulması... Bu, ona yapılabilecek **en ağır zulüm** olur.

Çünkü neferin istidadı, bilgisi ve mesuliyeti bu yükü taşıyacak seviyede değildir. Taşıyamayacağı bir mesuliyet yüklemek, onu ya ezmeye ya da yalana zorlamaya çıkarır. Ya susup ezilir, ya da bilmediğini biliyormuş gibi göstererek **kizbe düşer**.

İşte istihkak nazara alınmadığında adalet bozulur; küçük bir vazife sahibine büyük mesuliyet yüklenir. Bu ise ne disiplin getirir ne düzen; sadece zulüm ve sahtekârlık üretir.

Bu misal, Allah'ın koyduğu ölçünün ne kadar haklı ve gerekli olduğunu da açıkça gösterir. Çünkü İlâhî mizan, kimseye **taşıyamayacağı bir yük yüklemez**, kimsenin taşıyabileceği bir vazifeyi de ondan esirgemez.

veya bir katre sudaki timsalinden, şemsin azametini göstermek talebinde bulunmak, en yüksek bir insafsızlıktır.

Küçük bir su damlasındaki yansımadan, güneşin bütün azametini göstermesini istemek en yüksek bir **insafsızlıktır**. Çünkü damla, ancak kabiliyeti kadarını yansıtabilir; taşıyabileceğinden fazlasını değil.

Evet, o damlada güneşin bir **timsali** vardır. Parlaklık görülür, ışık okunur, renk fark edilir. Damla, güneşi inkâr etmez; bilakis ona ayna olur ve varlığına delil teşkil eder. Fakat damla, güneşin kendisi değildir. Onun içinde görünen şey, güneşin **zâtı değil**, güneşten gelen bir **tecelligâhtır**.

Şayet bir kimse çıkıp “Bu damla güneştir” derse, açık bir hata yapmış olur. Çünkü burada **tecelli ile zat, yansıma ile hakikat, ayna ile asıl** birbirine karıştırılmıştır.

Tecelli, asıldan haber verir; fakat asıl olmaz. Ayna gösterir; fakat sahiplenemez. Damladaki yansıma, güneşin vasıflarını bildirir; ama güneşin azameti o dar çerçeveye sığmaz.

İşte küçük bir varlığa, taşıyabileceğinden fazla mânâ yüklemek; sınırlı bir aynadan, sınırsız hakikati bütünüyle göstermesini istemek zulümdür. Bu, hem aynaya haksızlıktır hem de hakikati yanlış okumaktır.

Bu yanlışın kaynağı, **tecelligâh ile Zât'ın karıştırılmasıdır**. Hâlbuki doğru bakış şudur: Tecelli, Zât'a götürür; fakat Zât'ın yerine geçmez. Bu ayrım yapılmadığında, insan ya hakikati inkâr eder ya da hakikati yanlış yerde arar. Her iki hâl de insafsızlığın başka bir yüzüdür.

Çünkü vasıf ile ittisaf arasında fark vardır. Mesela, katredeki timsal, şemsin

evsafını gösterir. Amma o evsaf ile muttasıf olamaz.

Vasıf: Bir şeyin sıfatı, özelliği. **İttisaf:** O sıfatla bizzat donanmış olmak.

Kulda görünen ilim Allah'ın ilminin **tecellisidir**. Ama kul **alim değildir**.

Kulda görünen kudret Allah'ın kudretinin **yansımasıdır** ama kul **Kadîr değildir**.

Kulda görünen **işitme** Allah'ın **Semî'**isminin yansımasıdır. Ama kul **her şeyi işiten değildir**.

Kulda görünen **irade** Allah'ın **Murîd** isminin tecelligâhıdır. Ama kul **mutlak irade sahibi değildir**;

Kulda görünen **görme**, Allah'ın Basir isminin tecellisidir. Ama kul Basir değildir

Ayna parlaklık gösterir ama güneş değildir. **Mikrofon** ses verir ama konuşan değildir. Lamba ışık verir ama ışığın kaynağı değildir.

Bu çizgi aşılsa ne olur?

“Konu bitti ama mesele bitti mi?” Hayır. Konu biter; fakat tefekkür bitmez. Çünkü bundan sonrası aklın değil, **mizanının** imtihanıdır. Yani mahlûkata bakarken nerede duracağını bilme dersidir. Her varlık sana bir isim, bir sıfat, bir fiil gösterir; fakat asla “Bu onundur” dedirtmez.

Bu sınır kaybolursa, insan fark etmeden **şirk-i hafîye**, **felsefî taşmaya** veya **panteistik kaymaya** sürüklenir. Üstadın asıl hassasiyeti tam da buradadır. Bu çizgi aşılsa ne olur?

1-Kul kendini ilahlaştırır.

İlim vardır, kudret vardır, tesir vardır. Ancak bu nimetlerin **kaynağı unutulduğunda**, kul farkına varmadan diliyle ve hâliyle şunu söylemeye başlar: “Ben yaptım. Ben başardım. Ben olmasam olmazdı.”

İşte kırılma noktası burasıdır. Çünkü fiil sahiplenildiği anda, kul kendini merkeze koyar; nimeti vereni değil, kendini konuşur hâle gelir. Karun da bu noktadan başladı, Firavun da. Onlar bir anda “ilahım” demediler. Önce “ben bilirim” dediler, sonra “ben yaparım” dediler. En sonunda ise bu yol, “benden başkası yok” iddiasına kadar uzandı.

Bugün başarılı bir iş adamı “Her şeyi kendi emeğimle kazandım” dediğinde; bir hoca “Ben olmasam bu insanlar yoldan çıkardı” vehmine kapıldığında, belki açıkça Rab olmaya niyet etmez. Fakat bu sözlerle **mevhum rububiyet** sessizce canlanmaya başlar.

Firavun'un “Ben sizin en yüce Rabbinizim” sözü bir anda söylenmedi. O cümleden önce ilmi

kendine mâl etti, kudreti kendine bağıladı, tesiri kendinden bildi. Zâtını merkeze aldı.

İşte bu, ilahlaştırmanın ilk basamağıdır: Fiili sahiplenmek, tesiri kendinden bilmek ve nimeti kaynağından koparmak. Bu noktada kul, fark etmeden **ilahlaşma eşiğine** yaklaşmış olur.

وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِئْتِي قَوْمِهِ؟ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ
الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي؟ أَفَلَا تُبْصِرُونَ؟

Firavun, kavmine seslenerek dedi ki Hala görmüyor musunuz?” “Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hala görmüyor musunuz?” Zuhruf Suresi 51. Ayet

Karun ne dedi?

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي؟

Ben ona, sırf bendeki bir ilim sayesinde nail oldum dedi. Kasas: 78

2-Sebep yaratıcı sanılır.

Bu sapmada aynalar unutulur, **camlar kutsanır**. Yani fiilin arkasındaki kudret görülmez; sadece görünen sebep merkeze alınır.

Doktor şifa verici sanılır, hâlbuki o sadece vesiledir. Patron rızık verici zannedilir, hâlbuki rızık onun cebinde değil, hükmünde değildir. Teknoloji her şeyi çözer vehmi doğar; insan aczini unuttur, kudreti makinelere havale eder. Mahsul tarladan, balık denizden, meyve Ağaçtan bilinir.

Bazen de tabiat anneleştirilir. Veren, büyüten, düzenleyen bir güç gibi tasavvur edilir; kızar, cezalandırır, lütfeder denir. Böylece kanunlar **fail**, sebepler **ilah** yerine konur.

Bu bakışta hata şuradadır: Sebep, işi yapıyor sanılır. Güneş unutulunca, ayna kaynak zannedilir. Ve insan, yaratıcıyı ararken, **yaratılmışta takılı kalır**.

3-Liderler putlaşır.

Bu noktada yine aynı hata tekrar eder: **Aynada tecelli eden unutulur, camlar kutsanır**.

Kişi bir vasıta olmaktan çıkarılır, merkeze yerleştirilir. Liderin hatası görülmez, görülse de dile getirilmez. Eleştiri tehdit sayılır, itiraz ihanet olarak algılanır. Zamanla hakikat değil, şahıs korunur hâle gelir.

Artık ölçü şudur: “O yapıyorsa mutlaka hikmeti vardır.” Yanlış bile yapsa, yanlış olmaktan çıkarılır. Böylece şahıs, hakikatin önüne geçirilir. Oysa lider de bir kuldür; doğruyu yaptığı gibi yanlış da yapabilir. Fakat bu sınır kaybolduğunda, **liderlik rehberlikten çıkar, putlaşmaya dönüşür.**

İşte bu hâl, tevhidin bir başka sessiz yaralanmasıdır. Çünkü aynaya bakılması gerekirken, **ayna kırılmaz sanılmaya başlanmıştır.**

4-Şirk kapısı aralanır.

Şirk her zaman put, heykel veya açık bir inkâr şeklinde ortaya çıkmaz. Çoğu zaman sessiz ve fark edilmeden başlar. Bu başlangıç noktası genellikle şudur: “Allah yaptı” demek yerine, yavaş yavaş “O yaptı” denmeye başlanır. “Bu sistemi falanca kurdu, bu başarı falancanın eseri, bu iş onsuz olmaz.”

Bu ifadelerde Allah açıkça inkâr edilmez; fakat **filin merkezinden çıkarılır.** Yapan görünürde hâlâ Allah’tır denir, fakat konuşmada, düşüncede ve takdirde devre dışı bırakılır.

İşte tehlike tam da buradadır. Çünkü şirk çoğu zaman “Allah yoktur” cümlesiyle değil; **Allah’ı aradan çekerek** işler. Kaynak unutulur, vasıta öne çıkarılır. Böylece insan, farkına varmadan güneşi değil camı kutsar; tecelli edeni değil tecelli edileni konuşur. Ve bu sessiz kayma, şirkin en yaygın ve en tehlikeli başlangıcıdır.

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ Onların çoğu şirk koşmadan

Allah’a iman etmezler. Yusuf suresi, 106. Ayet

5-Allah’ı takdis ediyim derken kusur isnad etmek:

Mutezile bu yanlış bakışın kurbanı olmuştur. Allah’ın sonsuz haşmet ve azametini, küçük ve basit görünen işler üzerinde göremedikleri için şöyle demişlerdir:

“Allah -hâşâ- adi ve basit şeylerle uğraşmaz; bu işler ancak sebeplerin işidir.”

Bu söz zahirde bir takdis gibi durur; fakat hakikatte **kusur isnadıdır.** Çünkü büyük işleri Allah’a, küçük işleri sebeplere vermek; kudreti parçalara ayırmak demektir. Hâlbuki azamet, küçük işleri yapmaktan çekinmek değil; **küçüğü de büyüğü de aynı kolaylıkla yapabilmektir.**

Allah’ı sırf büyük hadiselerin faili kabul edip, en ince işlerden uzak görmek; O’nu âcizlikle,

meşguliyetle ve sınırlılıkla tasavvur etmektir. Bu ise takdis değil, bilakis farkında olmadan tenzihi zedelemektir. İşte bu yüzden Allah'ın azameti, sebeplere havale edilen işlerde değil; **en basit görünen şeylerde dahi doğrudan tasarrufundadır.**

6-Âlimler ve şeyhler hatasız sanılır.

Hâlbuki âlim de şeyh de mahiyet itibarıyla **aynadır**. Ayna güneşi gösterir, ışığı yansıtır; fakat **kaynak değildir**. Güneş aynadan doğmaz, ışık aynaya ait olmaz. Âlim, ilmi kendinden üretmez; ilmi **taşıyan ve aktaran** kimsedir. Şeyh ise hidayeti vermez; hidayete **vesile** olur. Yani ikisi de menba değil, **vasıta**dır.

Bir âlimi veya şeyhi hatasız görmek, onu insanlıktan çıkarmaktır. Farkında olmadan **masumiyet makamına** yükseltmektir. Bu ise peygamberlikten pay vermek demektir. Çünkü hatasızlık, beşer için değil; nübüvvet için söz konusudur. Bu anlayış yerleştiğinde soru sorulamaz, itiraz edilemez, istişare biter. Ölçü hakikat olmaktan çıkar, şahsa bağlanır. Doğru, şahsa uyduğu sürece doğru kabul edilir.

“Benim şeyhim her şeyi bilir” denildiğinde durmak gerekir. Niçin bilir? Haşa, ilah mı ki her şeyi bilsin? İşte burada büyük bir zulüm başlar. Çünkü bu bakış, **masdar ile menba karıştırmaktır**. Vesileyi kaynak yerine koymaktır.

Hatta bazen “Benim şeyhim küreleri çevirir, kâinatta tasarruf eder” gibi sözler işitilir. Bu tür ifadeler, sadece ölçsüzlük değil; **çirkin bir şirk kokusu** taşır. Çünkü mahlûka, Hâlık'a ait tasarruflar nispet edilmektedir.

Hakikat şudur: Âlim ve şeyh rehberdir, ayna olur, yol gösterir; ama asla **kaynak** olmaz. Bu sınır korunmadığında, niyet ne kadar iyi olursa olsun, tevhid sessizce zedelenir.

7-Peygamberler ilah sanılır. Masdar ile menbayı, elçi ile göndereni, ayna ile güneşi karıştırırsan peygamberlerde ilah sanılır.

Bu sapma, **masdar ile mazharın**, elçi ile gönderenin, ayna ile güneşin birbirine karıştırılmasıyla başlar. Eğer bu ayrım kaybolursa, en yüksek tevhid delilleri bile yanlış okunur ve peygamberler farkında olmadan ilahlaştırılır.

Hâlbuki peygamberler **en berrak aynalardır**. İlâhî hakikatleri en açık şekilde gösterirler; fakat gösterdikleri şey kendilerinden değildir. Onlar kaynağı değil, kaynağa açılan yolu temsil ederler.

Bu noktada en kritik kayıt şudur: **“Allah'ın izniyle.”** Bu kayıt unutulduğunda, peygamberlere nispet edilen mucizeler, hidayetler ve tasarruflar, onları ayna olmaktan çıkarıp **zat sahibi** gibi göstermeye başlar. İşte ilahlaştırma tam burada başlar.

Tarih bunun açık şahididir. Bugün dünya nüfusu içinde yaklaşık **2,6 milyar insan**, Hristiyanlık inancına mensuptur. Bu da dünya nüfusunun yaklaşık **üçte birine** tekabül eder.

Bu geniş kitlenin düştüğü temel hata, peygamberi sevgi ve yüceltme adına **gönderenin yerine koymaktır**.

Hakikat ise şudur: **Peygamber, en yüce kuldur; ama yine kuldur. En parlak aynadır; ama güneş değildir.**

Bu sınır korunduğunda iman kemale erer; sınır aşıldığında ise niyet ne kadar iyi olursa olsun, tevhid yerini şirke bırakır.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ؟ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ؟

Yahudiler: “Uzeyir Allah’ın oğludur” dediler. Hristiyanlar da: “Mesîh Allah’ın oğludur” dediler.

ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ؟ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ؟
قَاتَلَهُمُ اللَّهُ؟ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

bu onların ağızlarında geveledikleri câhilce sözlerdir ki, kendilerinden önce geçmiş bazı kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da haktan bâtila döndürülüyorlar! *Tevbe Suresi 30. Ayet*

Halbuki Hz. İsa as. şöyle demişti.

أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ؟ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ؟ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ؟ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ؟ فَآيَ بُيُوتِكُمْ؟

Şüphesiz ben size Rabbinizden büyük bir mûcize getirdim: Size çamurdan kuş sûretinde bir şey yapıp ona üfleyeceğim, o da Allah’ın izniyle gerçek kuş olacak. Allah’ın izniyle anadan doğma körleri ve alaca hastalarını

iyileştireceğim. Yine Allah'ın izniyle ölüleri dirilteceğim. Evlerinizde ne yiyip, neleri biriktirdiğizi size bir bir haber vereceğim. *Âl-i İmrân / 49. Ayet*

Hatta efendimiz s.a.v 'e de şunu demişlerdi.

وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا
أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا؟ . أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ
يَأْكُلُ مِنْهَا؟

Dediler ki: “Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!”

أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا؟ وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ
تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا

“Veya ona bir hazine verilseydi veya kendisinden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya!” Bu zalimler: “Siz yalnızca büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz.” dediler. *Furkân Suresi 7- 8. Ayet*

8- Bir ferдин hatasından bütün bir davayı mahkûm etmek:

Bu, ciddi bir ölçü hatasıdır. Bir şahsın kusuru, temsil ettiği hakikati geçersiz kılmaz. Parça bozulur; bütün çöpe atılmaz. Bir doktorun hatası tıbbi iptal etmez. Bir hâkimin rüşveti adaleti yok etmez. Bir öğretmenin kusuru eğitimi çökertmez. Çünkü hata şahsîdir, hakikat umûmîdir.

Hak davalar çoğu zaman hakikatten değil, **temsil hatalarından** vurulur. Oysa bir Müslümanın yanışıyla bütün ümmet yargılanamaz. Şahıslar ölçü değildir; ölçü hakikatin kendisidir. Bir bahçedeki çürük elma bahçeyi çürütmez; hazinedeki silik para hazineyi değersizleştirmez.

İstihkak nazara alınmadığında mizan bozulur. İnsan ya **zulme** düşer ya da **kizbe** sapar.